

Èxode rural i problemàtica demospacial a Catalunya (1860-1970)

per Tomàs Vidal i Bendito

Introducció

El procés de fort creixement econòmic i demogràfic de Catalunya en els darrers cent anys no ha sigut espacialment homogeni. Com la majoria dels països que experimentaren els complexos canvis etiquetats com a Revolució Industrial,² Catalunya ha vist accentuar-se les diferències pel que fa a la dinàmica i la distribució de la població en el seu territori. La polarització urbana i llur contrapartida l'èxode rural han sigut el preu que ha calgut pagar per a la instauració del sistema econòmic novell. El repartiment d'aquest cost ha sigut també desigual a nivell social, però —i això és important— cada cop més tots els implicats en el procés, àdhuc els més directes promotors i beneficiaris, comencen a trobar-lo excessiu.³

El creixement econòmic i demogràfic català ha sigut objecte d'interès per part de molts científics socials, però gairebé mai l'enfoc no ha sigut eminentment territorial, i menys encara rural.⁴ Nosaltres pretenem ací d'enfrontar-nos amb aquest tema des d'aquesta òptica, ens interessa seguir el procés des del

1. Resum parcial de la tesi doctoral de l'autor que, amb el títol de *La despoblació del camp en Catalunya*, fou llegida a la Universitat de Barcelona (facultat de geografia i història) el 1973. Hi ha publicat un breu resum per Ediciones de la Universidad de Barcelona (Barcelona 1976).

2. Sobre el tema de la Revolució Industrial a Catalunya ens basem en J. NADAL, *El fracaso de la Revolución Industrial en España. 1814-1913* (Barcelona, Ed. Ariel, 1977).

3. Sobre organització de l'espai i capitalisme, vegeu, entre altres, H. LEFFEVRE, *La Revolution Urbaine* (Paris, Gallimard, 1970), i P. GARNIER, *Planificación urbana y neo-capitalismo*, a «Geocrítica», núm. 6 (Universidad de Barcelona, 1976). Unes tesis semblants referents a Catalunya són les mantingudes per J. CARDELLUS i altres a *La población de Catalunya*, a «Rev. Materiales», núm. 8 (març-abril de 1978).

4. L'únic estudi dedicat específicament a la població rural és J. UTRILLO i MORLIUS, *El éxodo rural en Cataluña y zonas limítrofes: reacción de los centros nucleares*, a «Rev. Internacional de Sociología», núms. 34-38 (Madrid 1951 i 1952). Aquest treball, d'un valor empíric modest, és un excel·lent exponent de la ideologia bucolitzant més reaccionària.

camp, des de l'espai no urbanitzat on viuen els pagesos en sentit estricte, subjecte passiu però inseparable del dit procés. La nostra unitat de mesura i anàlisi fonamental serà la població rural, concepte que necessita una definició inequívoca.

Conceptes operatius de població rural i d'espai rural

El terme rural només té sentit en contraposició al terme urbà; en conseqüència, rural és tot allò que s'allunya de l'urbà, allunyament o distància sempre relativa. Si la característica fonamental de l'urbà és l'aglomeració de persones i coses en un espai reduït, el rural ha d'ésser el contrari, o sigui la feble concentració en espais amplis. Avui, quan les concentracions urbanes són com més va més importants i l'urbà domina tota la vida social i econòmica, el rural esdevé reduït a aquelles condicions on la petitesa dels grups humans i el seu aïllament fan difícilment reproduïbles els patrons generals de la vida sòcio-econòmica. Petitesa i aïllament són, doncs, els criteris bàsics de definició del rural. El problema operatiu és marcar uns límits quantitius precisos a ambdós criteris. Tota definició de límits és sempre tan convencional com necessària. Sovint⁵ es considera que les agrupacions humanes inferiors a 2.000 habitants i separades més de 10 km d'agrupacions de caire urbà no gaudeixen de condicions urbanes, i, en conseqüència, les poblacions d'aquestes característiques són considerades rurals. Aquest criteri ens sembla realista al nivell català, i l'hem adoptat amb algunes matisacions inevitables, que fan encara una mica més ambigua la definició. En resum, a partir d'ara entendrem per rural tot el que fa referència als 870 municipis que el 1950 tenien menys de 2.000 habitants.⁶ Aquests municipis representen el 80 % de la superfície i el 82 % de les dites entitats de Catalunya. El 1860, punt de partida del nostre estudi, vivia en aquestes entitats el 47 % de la població, i el 1970 només el 13,4 %. La taula I ens dona una idea més àmplia de la significació del rural i de l'urbà a Catalunya els darrers cent anys.

5. Sobre els molt diferents criteris utilitzats per a definir què és la població urbana i la població rural, vegeu el *Demographic Yearbook* de les NU.

6. Les pobres fonts estadístiques de què disposem i les exigències de mètode predeterminen la definició operativa. Per manca de dades fiables i sistemàtiques, hem hagut de substituir l'entitat de població pel municipi. Els canvis soferts per disgregació o reagrupació de molts municipis al llarg de l'etapa estudiada ens ha obligat a establir unes unitats territorials que no coincideixen sempre amb municipis *sensu stricto*. Finalment, el caràcter evolutiu del nostre estudi ens ha obligat a definir com a rurals els municipis en base a una determinada data, que és la del 1950, l'any censal proper més neutre, situat entre la depressió postbèlica i el *boom* econòmic dels anys seixanta. Remarquem aquí que gairebé tota la informació estadística utilitzada procedeix de les publicacions de l'INE, que fou recollida i elaborada sistemàticament per nosaltres en la nostra tesi ja esmentada.

El rural i l'agrícola

Fins ara hem parlat de ruralitat però no d'agricultura, i ho hem fet conscientment, ja que rural no és, necessàriament, igual a agrícola, puix que la petita i l'aïllament no són patrimoni exclusiu de les comunitats agràries. Tanmateix, a Catalunya la identitat rural agrícola és gairebé total, i l'agrícola justifica i informa generalment el rural. Les comunitats rurals en un país de llarga història com Catalunya són la traducció espacial d'un sistema sòcio-econòmic de llargues arrels que anà modificant-se amb penes i treballs en funció dels modestos canvis succeïts a la llarga etapa pre-industrial. La petita explotació agrària de caire bàsicament familiar no estava renyida amb la feble concentració de l'hàbitat i àdhuc en molts casos li era favorable. La casa aïllada i el poblet eren, doncs, les formes més generalitzades de poblament. Amb la industrialització entraren en crisi aquests dos trets característics del camp català: l'explotació familiar i el poblament en petites entitats. La llei clau del nou ordre sòcio-econòmic, la de les economies d'escala, és inconciliable amb els dits factors i, en conseqüència, allà on coincideixen la decadència o l'estagnació esdevenen gairebé inevitables. Els petits pagesos i el seu hàbitat tradicional es converteixen a poc a poc en ens residuals sense altra esperança de supervivència que la lligada a un nou canvi d'ordre econòmic més humà o a un fort proteccionisme corrector de l'ordre vigent. Per això, creiem que és important de subratllar que a Catalunya l'home rural és un ens amenaçat, no tan sols com a actiu d'un sector productiu amb greus problemes estructurals, sinó —i especialment— perquè viu en un tipus d'hàbitat obsolet, on té greus dificultats per a gaudir en quantitat i en qualitat dels béns socials normals a l'àmbit urbà. Per tot el que acabam de dir, la coincidència entre el descens de la població rural i de la població activa agrícola és força sensible, tal com es pot veure a la taula II i al gràfic 1. El fet que el descens de la població activa agrària hagi sigut superior al de la rural és de fàcil explicació; com veurem, l'evolució de la població rural encobreix forts contrastes entre la forta decadència dels municipis més allunyats de centres urbans i el fort creixement d'aquells que han quedat englobats dintre l'àrea d'expansió de les grans ciutats i han perdut el seu caràcter agrari-rural.

En resum, malgrat la forta coincidència de l'agrari i el rural a Catalunya, volem deixar ben clar ja aquí que nosaltres ens ocupem exclusivament ara de rurals i ruralia, no d'agricultors i agricultura, cosa que exigiria una metodologia diferent.

L'evolució global de la població rural entre el 1860 i el 1970

La importància relativa de la població rural catalana era ja modesta el 1860; la industrialització,⁷ encara incipient, havia ja reforçat la tradicional prepotència demogràfica de Barcelona i la seva àrea. La població rural repre-

7. Vegeu la nota 2.

sentava tan sols el 47 % de la total, mentre que la del Barcelonès assolí ja el 16 %. En xifres absolutes, els rurals del 1860 eren 788.120 habitants, i la seva evolució, tal com indiquen la taula II i el gràfic 1, des de llavors anà baixant, amb lleugeres recuperacions conjunturals. El 1970 la xifra de rurals era de 686.994 habitants, que representaven només el 13 % de la població total. Aparentment, el retrocés de la població rural fou modest en els 110 anys que separen les dites dades (uns 100.000 habitants menys, o sigui una minva del 13 %), però aquestes xifres globals encobreixen desigualtats espacials molt marcades i uns saldos migratoris. En primer lloc, els 100.000 habitants que trobem a faltar són la diferència entre els 195.000 habitants perduts per les àrees rurals de 25 comarques i els 95.000 habitants guanyats per les àrees rurals de les 13 comarques restants.⁸ En segon lloc, els habitants que trobem a faltar són només una part dels que realment falten, puix que en el període considerat calia esperar un creixement natural considerable a la ruralia.⁹ En conseqüència, és vàlid de considerar que el retrocés poblacional fou motivat per moviments migratoris que mobilitzaren l'excés natural i una mica més. Una mesura més aproximada i realista de la pèrdua poblacional ha d'ésser, doncs, la que es basa en el càlcul dels saldos migratoris. Com que ens falten les dades precises de moviment natural, haurem de conformar-nos amb l'atribució d'una taxa versemblant de creixement natural anual per a la població rural durant tot el període. Si donem com a bona la del 0,5 %, tindrem que la població rural seria avui (1970) d'1.364.000 habitants,¹⁰ o sigui que, en realitat, la pèrdua poblacional hauria sigut de l'ordre dels 667.000 habitants.

Aquesta primera aproximació als fets sembla confirmar la hipòtesi del caràcter residual de la població rural, però el procés de dissolució i transformació del rural en un país que s'industrialitza és ric en matisos que cal captar seguint pas per pas el decurs dels esdeveniments. Tres grans etapes es dibuixen amb certa claredat.¹¹ La primera, del 1860 al 1900, correspon a la consolidació

8. El 71 % d'aquests habitants guanyats fou monopolitzat per quatre comarques: els dos Vallès, el Baix Llobregat i el Maresme. Recordem que la comarca del Barcelonès no té població rural.

9. Les primeres dades fiables del moviment natural de la població catalana són posteriors al 1857 i evidencien clarament que el país es trobava ja aleshores en la fase de baixada convergent de les taxes de natalitat i mortalitat, de manera que el creixement natural és decreixent i modest. La causa principal d'aquesta feblesa sembla ésser la persistència d'una baixa esperança de vida al municipi barceloní, on la mortalitat superà la natalitat fins a l'any 1900, malgrat la immigració quantiosa de rurals presumiblement joves. Segons A. Sáez (*La població de Barcelona en 1863 y 1960*, Madrid, Moneda y crédito, 1968), l'esperança de vida dels barcelonins era el 1863 de només 26 anys. Al camp la situació sanitària era millor i la natalitat superava la mortalitat en uns 0,5 punts, diferència que es mantingué amb petites variacions fins als anys trenta.

10. El mètode de càlcul és el següent:

$$P_n = P_0 \left(1 + \frac{r}{100}\right)^t, \text{ o sigui } P_{1970} = 788.120 \left(1 + \frac{0,5}{100}\right)^{110} = 1.364.000 \text{ hab.}$$

11. La cronologia d'aquestes etapes és aproximada, adaptada a les dades censals que, com és sabut, coincideixen, des del 1900, amb els anys acabats en zero.

del nou ordre econòmic i a les primeres grans adaptacions espacials a aquest ordre: creixement espectacular de Barcelona, forta baixada de la població rural i creixement mediocre o estagnació de les ciutats de segon ordre. El camp es buida en profit d'una sola gran ciutat, que eclipsa les altres. La segona etapa, del 1900 al 1930, es caracteritza per la prolongació del fort creixement barceloní, però a la resta del territori les coses han canviat lleugerament. La ruralia, parcialment readaptada a la nova situació i demogràficament quasi exhaurida, s'estabilitza i àdhuc creix. Quelcom de semblant esdevé a les ciutats mitjanes, que veuen revitalitzar llur demografia. Com s'explica, doncs, el creixement barceloní? La immigració forana n'és l'explicació, el gegantí mercat de treball de la gran ciutat ja no pot ésser abastat amb les malmeses reserves de la ruralia pròpia. D'altra banda, els immigrants i les indústries ja no caben en els límits estrets del municipi barceloní i comença a perfilar-se l'aglomeració o àrea metropolitana. Aquesta etapa acaba amb la crisi bèl·lica, que marca un imprecís parèntesi que es perllonga fins al 1950. La tercera etapa, del 1950 al 1970, es caracteritza per una nova radicalització dels contrastos camp - ciutat, reflex d'un molt fort impuls econòmic, especialment palès a partir del 1960. En primer lloc, creixen fortament les àrees rurals o no, més properes a la cada cop més vasta àrea barcelonina; en segon lloc, decreixen gairebé fins a exhaurir-se les àrees rurals més allunyades de la dita aglomeració, i, entremig, creixen notablement les ciutats mitjanes més importants i els municipis rurals més propers a aquestes, com també els municipis costers. En resum, en aquesta darrera etapa sembla posar-se en evidència que, lluny de la gran ciutat o dels espais d'esplai dels ciutadans (la costa, alguns indrets d'alta muntanya), no hi ha futur per al poblament, puix que aquest s'acaba on s'acaba l'expansió urbana.

Passem a analitzar amb més detall les esmentades etapes.

L'etapa 1860-1900

L'èxode rural fou molt primerenc a Catalunya, conseqüent amb el primerenc desenvolupament industrial. Abans del 1860¹² degué ésser notable, però no disposem de dades fiables per a mesurar-lo. El que sí és clar és que des del 1860 el declivi poblacional de la ruralia és general i fort. Entre el 1860 i el 1900 s'enregistraren les taxes anuals més fortes de descens dels últims 110 anys, si exceptuem la dècada 1960-1970. En qualques àrees pirinenques les pèrdues poblacionals foren de l'ordre del 50 %, i pel que fa al conjunt català foren del 14 % de cap a cap del període. Només les comarques de l'Ebre i del Penedès s'alliberaren de l'èxode. Tenint en compte que la població catalana global d'aquest període experimentà un saldo migratori pràcticament nul,¹³ cal

12. No utilitzem les dades del primer cens del 1857 perquè no ens inspiren tanta confiança com les del següent i molt proper, el de 1860.

13. En base a la hipotètica taxa anual del 0,5 % (exponencial), la població de l'any 1900 hauria sigut de 2.043.000 habitants en lloc d'1.966.000 habitants.

sospitar que la quasi totalitat de l'èxode rural fou absorbit per ciutats catalanes. Per tal de saber quines foren aquestes ciutats hem de recórrer també a un mètode indirecte: observant el mapa de variació de la població a nivell municipal entre el 1860 i el 1900¹⁴ es poden detectar aquells municipis amb taxes de creixement elevades, òbviament immigratòries. Si considerem com a tals les superiors al 0,5 % anual, ens trobem amb molt poques ciutats que l'assoleixen, i n'hi ha moltes que no hi arriben o que àdhuc perderen població. Només les àrees urbanes d'11 comarques presenten saldos migratoris aparentment positius, i d'aquestes només les del Barcelonès i dels Vallès Occidental amb xifres significatives (250.000 i 12.000 habitants, respectivament).¹⁵ Tenint present que el saldo migratori aparent de la ruralia fou de signe negatiu en uns 260.000 habitants, es veu ben clar que el Barcelonès fou el gran i quasi únic beneficiari de l'èxode rural i que a moltes comarques els centres urbans ni tan sols pogueren retenir l'èxode del seu entorn rural, i això en el cas que ells mateixos no perdessin població. De l'observació del mapa dels saldos migratoris aparents sembla deduir-se una relació estreta entre industrialització i moviments migratoris. Les àrees immigratòries coincideixen exactament amb les àrees industrials tèxtils (Barcelonès, Vallès Occidental, Bages, Berguedà, Ripollès) i del suro (Baix Empordà). Les poques comarques no industrials amb ciutats lleugerament immigratòries són aquelles on s'expandí el regadiu (Ebre, Segre).

Aquesta etapa de forta polarització de la població creiem que és fonamental per a entendre l'evolució fins avui de la dinàmica espacial de la població catalana. La localització absolutament preferent del creixement econòmic a Barcelona i la seva àrea immediata —creixement que necessità l'aportació demogràfica de tot el Principat, d'una massa de camperols de més d'un quart de milió— creà les bases d'una situació difícilment reversible en potenciar encara més la ja prepotent Barcelona, alhora que desvitalitzava la resta del país obrint un abisme com més va més gran que condemnà les altres ciutats catalanes a un sucursalisme, a una posició ressaquera molt difícil de superar. La justificació d'aquestes afirmacions és llarga. Per desvitalització entenem, en primer lloc, el procés d'envelliment de les poblacions emigratòries, envelliment que comporta necessàriament descens de la natalitat i augment de la mortalitat; d'aquesta manera, la capacitat de creixement natural minva o s'anulla, i aquestes dites poblacions, àdhuc en absència de noves emigracions, entren en un procés de decadència irreversible. En segon lloc, de la mateixa manera que la creació de nous llocs de treball comporta la creació de nous llocs de treball subsidiaris,¹⁶ la clausura de llocs de treball té l'efecte invers, de manera que es pot afirmar

14. Mapa inèdit de la nostra tesi ja esmentada.

15. Només al Vallès Occidental les ciutats locals absorbiren amb escreix l'èxode rural de la pròpia comarca. Pel que fa al Barcelonès, hem de dir que el saldo fou en realitat molt superior, perquè en aquest cas coneixem amb una certa aproximació la taxa mitjana de creixement natural entre el 1860 i el 1900, que fou del —1%. En base a aquesta taxa, podem avaluar el saldo migratori en unes 400.000 persones, xifra molt superior a la del saldo rural estimat i que fa pensar en una primerenca immigració forana, possiblement d'origen aragonès i valencià.

16. Ens referim al model d'I. S. Lowry.

que l'emigració estimula l'emigració, i la immigració la immigració. Exemples típics d'això darrer són abundants als pobles rurals de Catalunya. L'emigració ha reduït la clientela dels serveis locals, aquests han tancat o decaïgut i llurs actius han emigrat, i, així, la població restant, cada cop més desassistida, troba un nou estímul per a emigrar. Si les nostres estadístiques no fossin tan pobres, creiem que es podria comprovar que en molts casos la decadència de moltes àrees rurals és més una conseqüència d'emigracions passades que d'emigració en el present. Pel que fa al ressagament de les ciutats de segon ordre, és vàlid de recordar aquí el model de Myrdal,¹⁷ que posa en evidència l'efecte negatiu que té per a les ciutats més conservadores l'expansió de les més innovadores (efecte *backwash*) i els canvis jeràrquics que tenen lloc en una segona fase, quan les ciutats líder escampen el seu creixement per les àrees veïnes (efecte *spread*).

Uns aspectes dignes de destacar són els de les condicions, als llocs de procedència i de destinació, en què es movia l'emigració camp-ciutat. Òbviament, els industrials barcelonins no raptaren els camperols que necessitaven com a obrers a les seves indústries; aquests anaren cap a Barcelona per la seva voluntat i, amb les poc falagueres perspectives que oferia la ciutat al treballador industrial, cal suposar que aquesta voluntat era molt condicionada per unes terribles condicions de treball en un camp en crisi d'adaptació a una nova conjuntura econòmica i en fort procés de creixement demogràfic. En poques paraules, en el joc atracció-repulsió, típic dels moviments migratoris, és difícil de precisar què predominava; tot permet de suposar que l'emigració a la ciutat era simplement un mal menor; la ciutat atreïa, doncs, perquè les condicions al camp eren encara molt pitjors. La intensa humanització del paisatge rural, típica de la fi del segle, ha d'interpretar-se no com una mostra de l'esperit de treball del pagès català o altres grandiloqüències bucòliques, sinó com una prova eloqüent de l'aferrissada lluita per la subsistència d'una població massa densa, víctima d'un canvi econòmic que li és aliè i àdhuc incomprensible.

Una altre fet remarcable d'aquest període és el relacionat amb la filloxera.¹⁸ En la corba descendent de la població rural de quasi tot Catalunya trobem una agulla, breu però forta, que marca un sobtat augment de població entre el 1877 i el 1887, i un descens semblant entre el 1887 i el 1900. Si observem l'evolució de la població per zones,¹⁹ trobem que aquesta agulla correspon exclusivament a les contrades vitivinícoles. La pujada demogràfica correspon al que nosaltres anomenem «eufòria pre-filoxèrica», l'excelsional puja dels preus del vi a les vespres de la invasió de la malura, que provocà una eufòria poblacional de caràcter immigratori a les comarques vitivinícoles. Aquesta eufòria s'acabà brutalment poc temps després amb l'aparició de la plaga i la corba de la població

17. Una útil posta a punt de les teories de Myrdal i d'altres autors sobre el desenvolupament espacialment desigual es troba a CHORLEY I HAGGET, *La Geografía y los modelos socioeconómicos* (Madrid, IEAL, 1971), concretament al cap. IV.

18. Sobre el tema de la filloxera, vegeu J. IGLESIES, *La crisi agrària de 1879-1900. La filloxera a Catalunya* (Barcelona, Edicions 62, 1968).

19. Vegeu el gràfic núm. 2.

reprengué la seva marxa descendent amb una tendència igual o superior. Per a alguns autors, la filloxada fou un dels principals motors de l'èxode rural, però això, creiem, és ben fals. Com hem vist, la plaga provocà simplement un breu i episòdic vaivé de la corba descendent, des de feia temps, per motius de fons i no conjunturals de caràcter natural. La filloxada va fer perdre al camp català poc més o menys la població que acabava de recuperar mercès a l'eufòria econòmica que la precedí.

L'etapa 1900-1930

El fort èxode de l'etapa precedent sembla que alliberà el camp de pressions internes i externes. Les poblacions camperoles, més reduïdes, s'adaptaren millor a la nova conjuntura i àdhuc cresqueren lleugerament. Barcelona i algunes altres ciutats hagueren de renunciar en part al quasi esgotat filó de força de treball rural proper i hagueren de recórrer al foraster per a poder créixer encara amb més intensitat que a l'etapa precedent. Començà, d'aquesta manera, el fort procés d'immigració forana que ha estat fins avui la gran característica demogràfica de Catalunya i que eclipsà les posteriors onades d'èxode rural català. Davant l'afluència en massa als centres urbans d'immigrants de parla castellana la molt més modesta immigració de camperols catalans passà desapercibuda. D'altra banda, sembla que l'èxode rural català posterior al 1900 té unes característiques qualitatives diferents; ja no es tracta d'emigrants que fugen de la fam, sinó de gent més diversificada i qualificada que cerca nous horitzons i rebutja les feines més dures, que queden reservades als «altres catalans». Per tot això, l'opinió pública catalana s'oblida durant molt de temps d'un fet real i palpable: la despoblació del camp, i s'ha d'arribar a l'etapa crítica dels anys seixanta, quan pobles sencers es buiden, perquè aquesta problemàtica prengui una certa notorietat.

L'estabilització de la població rural en aquest període no podia ésser sinó transitòria. La petitesa de les entitats de població, accentuada per l'èxode recent, agreujà la marginalitat de la ruralia. L'aïllament es reduí materialment mercès a la modernització dels mitjans de transport, però psicològicament augmentà, ja que la imatge de la vida urbana arribà amb molta més amplitud a pobles i poblets i evidencià l'abisme creixent entre els modes de vida rurals i urbans. D'altra banda, la modesta revitalització de les ciutats petites i mitjanes no aconseguí de trencar el monopoli de l'urbà, en sentit ampli, detingut per Barcelona i la seva àrea. Cap al 1920 l'èxode començà a fer-se sentir, i cap al 1930 era, de nou, un fenomen general. Barcelona en fou, un altre cop, la beneficiària principal.

El parèntesi 1930-1950

A partir del 1930 comença una etapa conflictiva marcada per la crisi econòmica, la guerra civil i la postguerra. La poca fiabilitat del cens del 1940 fa difícil

de conèixer l'impacte demogràfic de la guerra, i el del 1950 queda massa lluny per a generalitzar entorn dels esdeveniments geodemogràfics de la postguerra. Malgrat tot, sembla que entre el 1930 i el 1936 l'èxode s'intensificà, que el feble retrocés de la població catalana global entre el 1936 i el 1940 fou bàsicament rural i que l'esperable retorn al camp, típic de les postguerres, fou insignificant. Pel que fa als anys de la guerra, cal suposar que les baixes per sobremortalitat, refugiats polítics, deportats, etc., degueren afectar més la ciutat que el camp, però és possible que emigrants rurals omplissin amb escreix els buits. Si donem per bons els censos del 1936 (de la Generalitat) i del 1940 (INE), àdhuc en plena guerra hi hagué èxode rural. Tanmateix, això sembla tan inversemblant com la manca de retorn al camp a la postguerra, especialment si tenim en compte que les dades de població activa reflecteixen una sensible pujada del nombre d'actius agraris entre el 1940 i el 1950. En resum, els esdeveniments concrets dels moments clau d'aquest període són difícils d'aclarir i haurem de conformar-nos amb una panoràmica global dels canvis registrats entre el 1930 i el 1950. Respecte al període anterior, és ben palesa una accentuació de l'èxode a les àrees més rurals i l'inici de la ràpida recuperació dels municipis rurals de la futura àrea metropolitana de Barcelona, que comença a perfilar-se amb claredat com a efecte *spread* del model de Myrdal.²⁰ L'activitat econòmica pobladora barcelonina es perllonga per les principals vies d'enllaç de la ciutat, que estén els seus tentacles cap a la costa, el Vallès i l'eix del Llobregat i forma l'embrió de l'actual estructura dicotòmica del poblament català, la Y formada pels esmentats eixos entorn de la qual tot creix i lluny de la qual tot decau.

L'etapa 1950-1970

Els grans trets que s'esbossaven a l'etapa anterior s'accentuen ara brutalment, en especial a la dècada dels seixanta. Coincidint amb el fort i anàrquic creixement econòmic del període —possiblement el més espectacular de la seva història—, el territori català experimentà grans transformacions pel que fa a la distribució de la població i la seva dinàmica. Aquest creixement econòmic, que té lloc en el marc peculiar d'una liberalització de l'economia dintre d'esquemes polítics autoritaris, desencadenà un èxode rural i una polarització poblacional encara més forta que la usual en països capitalistes democràtics, on funcionen certs mecanismes compensadors. En conseqüència, el mapa de les variacions poblacionals a escala municipal entre el 1960 i el 1970 no pot ésser més contrastat, no hi ha quasi termes mitjans, les poblacions municipals o creixen molt o decreixen molt. L'esmentada Y s'urbanitza i periurbanitza amb rapidesa i la resta es buida meteòricament llevat de quelques focus aïllats i reduïts de població creixent, localitzats entorn de Lleida, Girona, Igualada i, a una escala molt més petita, entorn d'Olot, la Seu d'Urgell i Puigcerdà. Un fet molt important

20. Vegeu la nota núm. 17.

que cal destacar és que en la fase clau de l'etapa, entre el 1960 i el 1970, són comptats els municipis rurals allunyats de centres urbans d'una certa importància que guanyaren població, tal com podem veure en els mapes adjunts. D'aquests mapes es desprèn que només el factor de proximitat a l'urbà és garantia de creixement, i que la intensitat d'aquest és proporcional a la distància i a la importància de la ciutat veïna. La situació estratègica respecte als grans eixos de comunicacions és un altre factor positiu. En poques paraules, sembla evidenciar-se que lluny de la ciutat no hi ha futur, i això planteja el greu problema de la manca de ciutats pròpiament dites en àmplies zones de Catalunya, especialment a les pirinenques i pre-litorals, on diverses capitals comarcals o sub-comarcals no tan sols no generen creixement en el seu entorn, sinó que àdhuc n'hi ha algunes que perden població, com és el cas de les Borges Blanques. En contrapartida, l'efecte *spread* o de creixement en taca d'oli és espectacular entorn de l'àrea barcelonina, on els municipis rurals no han de ser veïns d'una ciutat per créixer, sinó que els basta de ser veïns de veïns. Encara que els mapes adjunts són prou eloqüents respecte a la dinàmica poblacional apuntada, donem, a manera de resum, les xifres següents: la població rural de 14 comarques interiors va decreixer entre el 1950 i el 1970, amb taxes anuals de l'u al tres per cent; en contrapartida, la de 12 comarques litorals o pre-litorals properes a Barcelona va créixer amb taxes superiors a l'1 % i, en algun cas (Vallès Oriental), de l'ordre del 8 %, a causa de la periurbanització en massa de molts dels municipis.

En resum, la darrera etapa de l'evolució poblacional a nivell espacial de Catalunya confirma amb contundència les tendències típiques dels processos d'industrialització en el marc d'una economia de mercat, això és: hipertrofia urbana, de caràcter macrocefàlic, i desertització de la ruralia. Cal dir, tanmateix, que avui l'àrea demogràficament creixent és més àmplia que en altres èpoques; l'efecte *spread* ha funcionat aquí també, però el balanç de pros i contres d'aquest efecte és més aviat dubtós. L'espai rural periurbanitzat és un espai dominat i malmès, transformat generalment sense el consentiment dels seus habitants tradicionals i àdhuc en contra dels seus interessos.

D'altra banda, les àrees rurals situades fora de l'abast del dit *spread* presenten unes perspectives de futur poc falagüeres; la seva marginalitat i obsolescència es veu agreujada per factors interns. La petidesa de les entitats de població ha arribat a límits extrems: el 1970 la dimensió mitjana dels municipis rurals era de 800 habitants, però quasi la meitat no superaven els 500, i a les comarques lleidatanes de muntanya la mitjana era inferior a 400. Aquesta petidesa fa il·lusòries les possibilitats de dotar aquestes entitats d'una gran part dels serveis avui necessaris per a una vida normal i àdhuc fa difícil una vida de relació satisfactòria. A més a més, la població d'aquestes entitats és molt envellida a causa de l'èxode: el 40 % de la població activa té més de 50 anys, i encara que les dades que poseïm són poc precises,²¹ pot afirmar-se que les sor-

21. Les dades de població activa rural del cens del 1970 l'agrupen en grans grups d'edat molt imprecisos.

tides anuals d'activitat per raons de mortalitat i jubilació doblen les entrades de nous actius. Davant d'això, no és aventurat de suposar que encara que l'èxode s'aturés el descens poblacional de la ruralia continuaria, impulsat per la seva pròpia dinàmica demogràfica i econòmica. En poques paraules, sense una acció planificadora tot sembla indicar que a curt termini el procés de desertització d'uns dos terços del territori continuarà, amb tot el que això comporta de costos socials i d'irracionalitat en un país on el 75 % de la població —la urbana—²² viu amuntegada en un 4 % del territori. La desitjable acció planificadora té, malauradament, migrades possibilitats d'èxit, ja que va contra corrent dels mecanismes de l'ordre socio-econòmic vigent, ordre que, d'altra banda, es veu amenaçat per aquesta disbaixa espacial que ell mateix ha creat amb gran profit per als seus beneficiaris.

En el cas que la planificació fos assajada, sembla evident que hauria d'anar en el sentit de potenciar una xarxa de ciutats mitjanes a les àrees més rurals i oblidant, encara que sigui dolorós, la molt hipotètica possibilitat de salvar tota la immensa constel·lació de petites entitats de població que ens ha llegat la història i que —tot sembla indicar-ho— són inviables avui, àdhuc fent abstracció de l'ordre socio-econòmic subjacent.

BIBLIOGRAFIA ²³

- IGLÉSIES, J.: *El movimiento demográfico de Cataluña en los últimos cien años* (Barcelona, Real Academia de Ciencias y Artes, 1961).
 MALQUER, J.: *Població i societat a l'àrea catalana* (Barcelona, Ed. A. C., coll. Cara i Creu, 1965).
 RECOLONS, L.: *La població de Catalunya. Distribució territorial i evolució demogràfica 1900-1970* (Barcelona, Ed. Laia, 1976).

22. Residents en municipis de més de 10.000 habitants.

23. Obres generals; no esmentades a les notes.

TAULA I. — Dades comparatives de la Catalunya rural

	<i>Catalunya rural</i>	<i>Catalunya no rural sense el Barcelonès</i>	<i>Barcelonès</i>	<i>Catalunya</i>
superfície ¹ (km ²)	25.540 (80 %)	6.259 (19,5 %)	149 (0,5 %)	31.948 (100 %)
nombre de municipis ²	870 (82 %)	182 (17,3 %)	7 (0,7 %)	1.059 (100 %)
població 1860 (hab.)	788.120 (47 %)	617.657 (37 %)	268.065 (16 %)	1.673.842 (100 %)
població 1970 (hab.)	686.835 (13,4 %)	2.115.861 (41,3 %)	2.319.871 (45,3 %)	5.122.567 (100 %)
variació de la població 1860-1970 (hab.)	— 101.285 (— 13 %)	1.498.204 (242,6 %)	2.051.806 (765,4 %)	3.448.725 (206 %)
volum poblacional mitjà dels municipis el 1970	789	11.625	331.410	4.837

FONT: Elaboració pròpia a cura de les dades de l'INE.

1. Segons sumes de les superfícies dels municipis del *Nomenclator* del 1970 (INE).
2. En realitat, unitats municipals (vegeu la nota 6 del text).

TAULA II. — Evolució de la població rural i de la població activa agrària

<i>anys</i>	<i>pob. rural</i>	<i>%¹</i>	<i>pob. activa agrària</i>	<i>%²</i>
1860	788.120	47	?	?
1877	734.513	42	469.185	58
1900	693.864	35	430.001	57
1910	706.615	34	324.701	46
1920	727.348	31	345.269	36
1930	703.372	25	321.245	28
1940	657.806	23	312.138	30
1950	658.381	20	341.301	23
1960	655.593	17	261.200 ³	13
1970	686.994	13	160.228	8

1. Sobre població total.
2. Sobre població activa.
3. El 1965.

FONT: Elaboració pròpia amb dades de l'INE.

MAPA I

Zones rurals i no rurals

En negre municipis no rurals

MAPA II

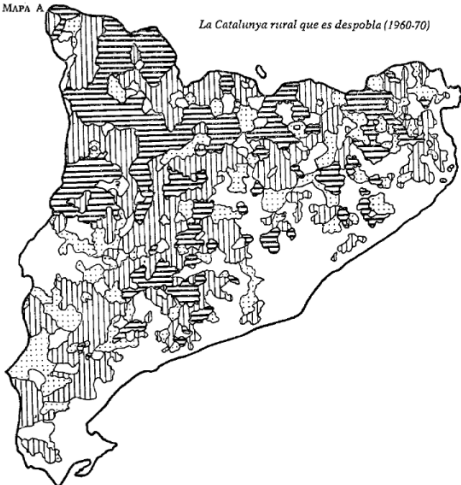
Zones homogènies *

* Sota el punt de vista de les característiques de la població rural
Vegeu gràfic 1

MAPA A

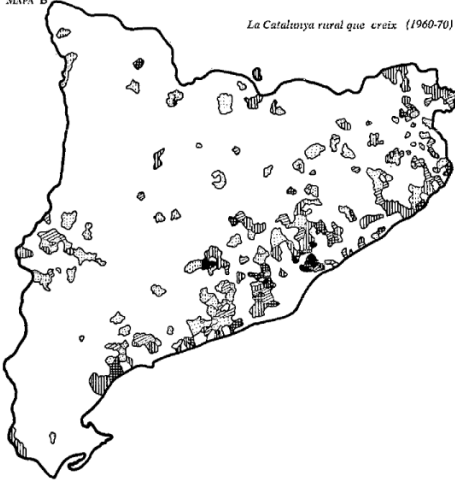
La Catalunya rural que es despobla (1960-70)

	decreixement anual superior $-3\frac{1}{2}\%$
	decreixement anual de -1 a $-3\frac{1}{4}\%$
	decreixement anual de $-0\frac{9}{10}$ a 0%
	municipis rurals creixents i municipis no rurals

MAPA B

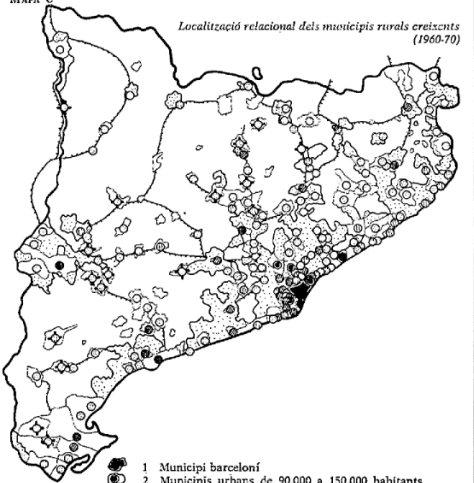
La Catalunya rural que creix (1960-70)

1	Municipis rurals decreixents i municipis no rurals
2	» » creixents: taxes anuals de 0 a 0,4 %
3	» » » » » » » » » » 0,5 a 0,9 %
4	» » » » » » » » » » 1 a 1,9 %
5	» » » » » » » » » » 2 a 3,9 %
6	» » » » » » » » » » 4 a 9,9 %
7	» » » » » » » » » » > 10 %

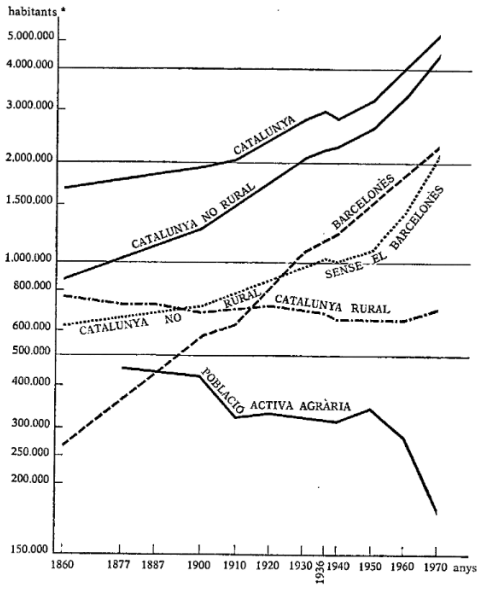
MAPA C

Localització relacional dels municipis rurals creixents (1960-70)

1	Municipi barceloní
2	Municipis urbans de 90.000 a 150.000 habitants
3	» » » » 30.000 a 90.000 »
4	» » » » 10.000 a 30.000 »
5	» » rurals » 5.000 a 10.000 »
6	» » » » 2.000 a 5.000 »
7	» cap de comarca amb menys de 2.000 habitants
8	» no rurals en decreixement
9	» rurals creixents purificats i urbana aïllats
10	» » » » aïllats
0	Principals eixos de comunicació

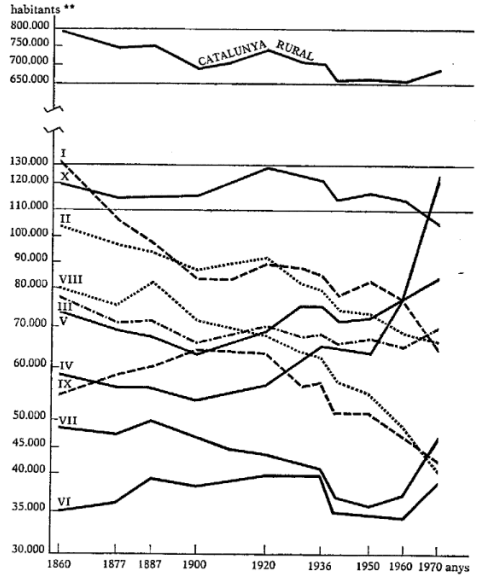
GRÀFIC 1 EVOLUCIÓ DESGLOSSADA DE LA POBLACIÓ CATALANA

* Escala logarítmica

FONT: Elaboració pròpia dades INE

GRÀFIC 2 EVOLUCIÓ DE LA POBLACIÓ RURAL PER ZONES HOMOGÈNES *

* Vegeu mapa II
** Escala logarítmica

FONT: Elaboració pròpia dades INE